

ŠTO HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA OBRAĐUJE

Hrvatska enciklopedija zamišljena je kao priručno djelo mnogostruke namjene koje za potrebe hrvatskoga čitatelja u abecednom slijedu, pod odgovarajućim natuknicama, obrađuje sva područja ljudskih znanja, sve bitne činjenice iz povijesti čovječanstva i iz života suvremenog svijeta.

U ovoj se enciklopediji ne obrađuju »obične« riječi živoga hrvatskog jezika (*šetati se, brinuti se, zaludu, sav, osobit, večer, bratić* i sl.), osim ako imaju posebnu terminološku vrijednost. Zato je u njezinu abecedariju zastupljen tek manji broj apelativa i pojmova iz umjetničkih, tehničkih i drugih područja (*stih, srok, pjesma, boja, svjetlost, elektricitet* itd.). Pored stručnih pojmova i stručnih naziva te određenog broja stranih riječi (koje također dolaze pretežito kao stručni nazivi) u *Hrvatskoj enciklopediji* obrađuje se i velik broj povijesnih i suvremenih osobnih i drugih vlastitih imena (imena vladara, političara, crkvenih velikodostojnika, imena književnika, slikara, glazbenika, gospodarstvenika, znanstvenika itd., imena mitoloških likova i sl.; zatim imena kontinenata, zemalja, pokrajina, gradova rijeka itd.; imena organizacija, ustanova i udruga, društvenih, političkih i sl. gibanja i događaja itd.), kako onih iz svijeta tako i iz Hrvatske.

U abecedarij *Hrvatske enciklopedije* uvrštena su dakle imena osoba koje su se istaknule svojim životom, relevantnošću opusa (ili rezultata) na području umjetnosti, znanosti, politike, vojnih djelatnosti, vjerskog života, športa itd. Obrađuju se znanstvenici i pisci, glazbenici i slikari, dobitnici Nobelove nagrade i drugih nagrada, vladari i političari, pape i drugi crkveni i vjerski velikodostojnici, sveci i svete, povijesni ili legendarni junaci, pomorci i istraživači, vrhunski športaši koji su postizali europske ili svjetske rekorde i osvajali prestižne medalje i nagrade. Pritom se nastojalo očuvati ravnotežu između osoba koje pripadaju povijesti (*Solon, Ciceron, Cezar, Karlo Veliki* itd.) i onih koje su djelovale i potvrdile se u suvremeno doba (*W. Churchill, H. D. Genscher, B. Jeljcin, M. Thatcher* i dr.).

U *Hrvatskoj enciklopediji* obrađuju se narodi i različite etničke, kulturne, vjerske i druge skupine, bez obzira na to je li riječ o mnogoljudnim, vojnički i politički utjecajnim narodima, o onima koji su dali osobito vrijedan prinos svjetskoj kulturi, ili pak o malim narodima i zajednicama zanimljivima ponajprije zbog posebnosti njihova društvenog ustroja ili osebujne civilizacije. U okviru članaka o državama i narodima, ili pak u posebnim člancima, obrađuju se ljudski jezici, kako oni koji su važniji zbog broja govornika i kulturne uloge tako i oni koji nas mogu zanimati ponajprije zbog osebujnosti ustroja ili sociolingvističkih značajki.

Zemljopisna imena zastupljena u *Hrvatskoj enciklopediji* odnose se na kontinente, države, pokrajine i gradove, mora, zaljeve, otoke, rijeke i jezera, vrhove, nizine itd. Podjednako se obrađuju jedinice koje se nameću svojom iznimnošću ili fizičkom veličinom kao i one koje su važne prema kakvu drugom kriteriju.

Mnogobrojni povijesni događaji, politička, društvena, ideološka, vjerska, umjetnička i druga gibanja ili smjerovi obrađuju se pod odgovarajućim nazivom u *Hrvatskoj enciklopediji* (kršćanstvo, križarski ratovi, komunizam, romantizam, barok, Francuska revolucija, II. svjetski rat itd.).

Veliku skupinu natuknica (naslova članaka) tvore najrazličitiji stručni nazivi u vrlo širokom smislu riječi, od suvremenih znanstvenih termina nuklearne fizike i biomedicine do pučkih naziva alata, građevina, svetkovina ili običaja. Među tom vrstom naziva mnogo je onih koji su u hrvatski preuzeti iz drugih jezika, a rabe se ponajprije u određenom tipu jezika ili načina govora, u određenom profesionalnom ili regionalnom području. Iako *Hrvatska enciklopedija* ne može obuhvatiti sve tuđice hrvatskoga jezika, morala je obraditi znatan njihov broj. U tim okvirima obrađen je i određen broj stranih naziva, riječi i izraza (grč. *panta rhei*, lat. *ab urbe condita, mens sana in corpore sano* itd.) koji su zadržali strukturu jezika podrijetla i rabe se kao citati. Među takvim je »citativima« najveći broj latinskih, a oni su donekle sastavnim dijelom tradicionalne izobrazbe hrvatskog intelektualca. Takvi se elementi redovito popraćuju prijevodom (najčešće funkcionalnim, rjeđe doslovnim), kao i dodatnim objašnjenjima koja čitatelju mogu biti od koristi.

Napokon, u *Hrvatskoj enciklopediji* donosi se i objašnjava veći broj slova i slovačkih simbola, kratica, sigla, akronima itd.

Unutar svake od navedenih skupina ima, po opsegu i ustroju, više tipova članaka. Neke natuknice zahtijevaju velike pregledne članke, složene iz sadržaja većeg broja struka (članci o državama obrađuju zemljopis, gospodarstvo, državno uređenje, povijest, književnost, glazbu, jezik itd.) i mogu obuhvaćati i do 1000 ili 5000 redaka. Pojedini veliki članci mogu sadržajem biti vezani uz jednu struku (npr.

agronomija, arheologija, filozofija itd.) a sadržavati mnogobrojne pojmove i nazive (termine). U drugim slučajevima članci, bez obzira na veličinu (broj redaka), obrađuju samo jedan pojam ili jednu osobu. Tako, u abecednom slijedu, ima i članaka koji obavijesti o nekoj osobi ili nekom pojmu donose u svega nekoliko redaka.

Pri izboru natuknica (i imena i naziva) težilo se tomu da ravnoopravno budu zastupljene različite discipline i struke, da se uspostavi ravnojese između nacionalnoga i univerzalnoga te između jedinica koje se odnose na trajne vrijednosti opće kulture i onoga što se nameće u aktualnom životu. Samo je po sebi razumljivo da idealnu ravnotežu nije moguće uspostaviti, jer se štošta od onoga što nas danas zaokuplja uskoro može pokazati banalnim, prolaznim i pomodnim, kao što pojedine pojave koje se danas čine drugorazrednima već sutra mogu izbiti u prvi plan pozornosti. No sve je to rizik leksikografskoga posla.

IZBOR GRAĐE I KOMU JE ONA NAMIJENJENA

Ljudsko se znanje i spoznaje neprestano dopunjuju i nijedno enciklopedijsko djelo ne može, u ograničenu broju svezaka, stranica i redaka, iscrpno prikazati njihovu ukupnost, nego samo izložiti reprezentativan izbor temeljnih podataka. Izbor građe na temelju određenih unaprijed prihvaćenih kriterija jedan je od prvih uvjeta za uspješnu pripremu svakoga enciklopedijskog djela. *Hrvatska enciklopedija* nastoji pod odgovarajućim natuknicama sustavno izložiti činjenice iz svih temeljnih područja ljudskih znanja, vještina i djelatnosti; kako one iz suvremenoga svijeta i društva tako i one iz prošlih razdoblja. Pritom se osobito nastojalo da obavijesti koje se daju čitatelju budu na razini suvremenih dostignuća u pojedinim disciplinama, ali izložene tako, koliko to sama građa dopušta, da tekst objašnjenja može pratiti izobražen kulturni čitatelj. Izbor građe iz tzv. univerzalne tematike ničim se bitnim ne razlikuje od izbora u stranim djelima slična opsega i slične namjene, a pritom se nastoji zadržati sklad u zastupljenosti pojedinih disciplina i struka. No treba odmah istaknuti da smo više pozornosti posvetili zemljama i narodima s kojima smo imali više dodira u prošlosti ili smo danas u prisnijim odnosima. Hrvatskoj sastavnici u građi nužno je posvećena veća pozornost, kao i, posebice, Hrvatima izvan domovine (u Boki kotorskoj, u Srijemu i Bačkoj, u Austriji, Mađarskoj i Rumunjskoj, Italiji itd.).

Enciklopedijski članak, dakako, nije namijenjen stručnjaku, ali on mora pružiti znanstveno relevantan izbor provjerenih i besprijekornih činjenica. Zato se pisanje pojedinih članaka redovito povjeravalo stručnjacima za odgovarajuće područje.

ORGANIZACIJA NATUKNICE

Natuknica (ili naslovna riječ članka) jedinica je kojom enciklopedijski članak započinje, tj. ono što se u članku tumači. Ona je otisnuta poludebelim slogom i uvučena je za četverac; piše se malim tiskarskim slovima, a ako je riječ o vlastitom imenu, počinje velikim slovom. Natuknica može biti jednočlano vlastito ime, npr. ime osobe (**Aristotel, Domagoj**), ime države (**Albanija, Andora**) ili pokrajine (**Abruzzi, Istru, Baranja**), ime grada (**Zagreb, Vukovar**) itd., ali može biti sastavljena i od prezimena i imena (**Andreis, Josip; Shakespeare, William**), može biti tročlano rimsko ime (**Ciceron, Marko Tulije**) ili pak višečlano zemljopisno ime (**Sveti Petar u Sumi; Usti nad Labem; Velika Britanija**) itd. Natuknica jednako tako može biti samo jedna riječ (**astma, cvijet, sisavci**) ili skup riječi (**aramejski jezik, socijalno osiguranje**), ali i cijela izreka (**homo homini lupus; mens sana in corpore sano; panta rhei**). Napokon, kao natuknica može dolaziti i jedno slovo ili jednoslovčani simbol, odnosno kratica (**H, O, m**), višeslovčani simbol (**Au, kg, pH**) ili višeslovčana kratica (**a. a., p. m.**) ili pak sigla (**HV, INRI, SAD, UK, ZND** i dr.).

ABECEDNI SLIJED

Imena, riječi, kratice, sigle i slova nižu se u HE jedni iza drugih prema jedinstvenom i strogom abecednom slijedu od **a** do **ž**, i to neovisno o njihovu izgovoru i značenju. Višečlane natuknice, kako one koje se sastoje od više odvojenih elemenata (imena, riječi, slova) tako i one kojima su sastavnice povezane spojnicom, razvrstavaju se kao jedna jedinstvena riječ, kao da se pišu spojeno. Zato **ad hoc** ne dolazi iza **ad calendae graecas** nego iza **adhezijski postupak**. Složenice stranog podrijetla u kojima jedan element završava glasom **n**, a sljedeći započinje glasom **j**, ako se ti glasovi izgovaraju odvojeno, razvrstavaju se iza riječi koje sadrže kombinaciju **-ni-** (**in illo tempore; injekcija**, a ne **inje; injekcija**). Kod istih prezimena natuknice se redaju po abecedni osobnog imena (**Badalić, Ivo; Badalić, Josip**). Za osobe istog imena (i prezimena) poštuje se kronološko načelo. Ako osobe (vladari, pape) uz ime imaju redni broj, donose se prema brojevnom slijedu.

Ako vladar uz redni broj ima atribut, navodi se abecednim redom atributa iza rednoga broja. Vladari koji uz ime imaju samo atribut, donose se na kraju po abecednom redu atributa. Grafijski znakovi latiničnih sustava drugih jezika, koji se od slova hrvatske latinice razlikuju kakvim dodatnim znakom (*ā, ǎ, ȁ, q, ā, ē, é, e, ē, ç, d', ĝ, ñ, ñ, ñ, ò, ø, ś, ſ, ſ, ź, ź* itd.), pritom se raspoređuju u abecedni slijed odgovarajućih slova hrvatske latinice. To isto vrijedi i za složena i udvojena slova (*œ, œ, ue, ss, sz* itd.).

SLIJED SASTAVNICA UNUTAR NATUKNICE

Koliko je god to moguće, višestruke se natuknice navode u naravnome slijedu svojih sastavnica (**ACI Club d.d.**; **Abbey Theatre**; **Acta botanica Croatica**; **adenoidne vegetacije**; **Guillaume de Lorris**). No u drugim su slučajevima višestruke natuknice razvrstane prema abecednom slijedu ključne riječi. Tako se **pjegava ambistoma** nalazi pod **ambistoma**, **pjegava**, a **Hasan-paša Predojević** upućuje se na **Predojević**, **Hasan-paša**. No i onda kada je natuknica navedena u inverznom slijedu, u transkripciji nema inverzije. Osobe koje su poznate ponajprije pod osobnim krsnim imenom treba tražiti u abecednom slijedu tog imena (**Adalbert Babenbergovac**; **Adam de la Halle**; **Grgur Ninski**; **Walter von der Vogelweide**). Plemičke oznake i naslovi, kao i drugi srodni pridjevci, stavljaju se iza imena (**Adamović Čepinski**, **Bela pl.**; **Balzac**, **Honoré de**; **Hindenburg**, **Paul von Benceckendorff und von**; **Vraniczany-Dobrinović**, **Janko barun**). I osobama koje su proglašene svetima oznaka sv. stavlja se iza imena (**Franjo Asiški**, sv.).

INAČICE NATUKNICE

Ravnopravne inačice, ili sinonimi natuknice, odnosno njezina dijela, pišu se poludebelo i povezuju veznikom ili u običnom slogu (**alpaka** ili **pako**; **ambulakralni** ili **vodožilni sustav**; **afrikaans ...**, **afrikanderski** ili **burski jezik**). Ostale varijante naziva pišu se poludebelo i stavljaju u okrugle zagrade, npr. **agrarna politika** (**poljoprivredna politika**), **Amalrik iz Bene** (franc. **Amaury de Bène**, latinizirano **Amalricus**).

BILJEŽENJE IZGOVORA

Iako se danas velik broj jezika piše latinicom, valja istaknuti dva tipa poteškoća u čitanju imena i riječi u jezicima s latiničnim grafijskim sustavima. Prvo, vrlo često ista latinična slova imaju različitu glasovnu vrijednost (različito se čitaju) u pojedinim jezicima (npr. slovo *c* u hrvatskom se čita kao naš [c], u turskome kao hrv. [dž], u talijanskom kao [k] u jednim slučajevima i kao [č] u drugima, u španjolskome kao [k] u jednome položaju a kao [θ] u drugome itd.). Drugo, uz osnovna 24 slova iskonske latinske abecede, za potrebe bilježenja pojedinih jezika nastajala su nova slova (obično dodavanjem dodatnih znakova), a nerijetko se isti novi znak u različitim jezicima čita različito (*ç* se u franc. čita kao [s], u turskom kao [č] itd.). Zbog svega toga, da bismo u izgovor stranih riječi i imena bili sigurni, nužno je obilježiti ga posebnom jednoznačnom glasovnom abecedom, a izgovor se u *Hrvatskoj enciklopediji* bilježi u uglatim zagradama.

Savršene, univerzalne i potpuno objektivne transkripcije nema; bila bi toliko složena da bi jedva bila izvediva. Svaki transkripcijski sustav priređen je za određen tip korisnika i s određenom svrhom. Naime, svakoj je transkripciji svrha da među glasovnim jedinicama istakne one koje su, po nekom kriteriju, relevantne. Našoj je transkripciji zadaća dosljedno zabilježiti razlikovne glasovne jedinice stranih jezika ili foneme (samo u rijetkim slučajevima, i za jezike koji su u *Hrvatskoj enciklopediji* manje zastupljeni, pojedinačna su rješenja ispod te distinktivne razine). S druge pak strane, kako se u konkretnim jezicima realizacije (izgovor) fonema ne ravnaju prema nekim općim pravilima, nego prema mehanizmima koji vrijede unutar jednoga jezika, za pojedine se jezike bilježe neke automatske (dakle nefonemske) značajke po kojima je izgovor dotičnih jezika prepoznatljiv. Primjerice, kvantiteta vokala u francuskome uglavnom nije razlikovna i na fonematskoj je razini ne bi trebalo bilježiti, ali se u izgovoru vokali produljuju u situacijama koje su specifične za francuski jezik (npr. ispred suglasnikâ [v, z, ž, r]; samoglasnik /a/ dodatno je i dug [a:]). Francuski vibrant mogao bi se bilježiti i slovom [r], ali u želji da se upozori na specifičnost realizacije toga francuskoga glasa (uvularni, a ne apikalni izgovor), on se bilježi s pomoću [R]. Zbog sličnih razloga za njemački i engleski rabi se, u odgovarajućim pozicijama, znak [ɹ] mjesto [r] u drugim pozicijama. U francuskom su pod naglaskom posebni fonemi /e/ i /ɛ/ (zatvoren i otvoren) te /o/ i /ɔ/ (zatvoren i otvoren), ali u određenim položajima (kontekstima), kada su realizacije izričito

zatvorene i napete, kada one odaju »tipično francuski način izgovora«, mjesto znakova [e, o] uvršteni su znakovi [ɛ, ɔ] kojima se bilježi izrazita zatvorenost tih vokala (dakako, u danom okružju, bez razlikovne vrijednosti). Slično tomu, španjolski ne poznaje funkcionalnu razliku između [e] i [ɛ], [o] i [ɔ]; ipak, ispred suglasničke skupine kojoj je prvi član [r] (zapravo jako [r:]) transkripcija bilježi »tipično španjolski« otvoreni izgovor [ɛ, ɔ] fonema /e, o/.

Isto tako, desetci znakova jedinstvene transkripcijske abecede, koji se za razne jezike rabe u istovjetnu obliku, ne samo što se od jezika do jezika različito kombiniraju s drugim znakovima, nego se i fizikalno razlikuju; glasovi različitih jezika označeni istim znakom podudaraju se samo približno i globalno.

GLASOVNA ABECEDA

Za jednoznačno bilježenje izgovora rabi se danas veći broj konvencionalnih sustava znakova (glasovnih abeceda ili fonetskih alfabetâ), koji se među sobom manje ili više razlikuju, a najrašireniji je među njima sustav Međunarodne fonetske udruge (International Phonetic Association ili IPA/Association Phonétique Internationale ili API). Taj je sustav ponajprije izrađen za bilježenje izgovora u germanskim i romanskim zemljama, ali za zemlje slavenskih jezika nije uvijek najprimjereniji. Zbog toga je za izdanja Leksikografskoga zavoda *Miroslav Krleža* izrađen prijedlog prilagođena sustava za koji smo uvjereni da će bolje odgovarati hrvatskomu čitateljstvu od osnovnog sustava IPA (v. Dalibor Brozović, August Kovačec, *Transkripcija stranih osobnih i zemljopisnih vlastitih imena u izdanjima Leksikografskoga zavoda*, Radovi LZ, br. 3, 1992, str. 143–154). Tablični pregled tih znakova (slova) navodi se na str. XVII, a ilustrativni primjeri na str. XVIII.

SAMOGLASNICI ILI VOKALI (tablica na str. XVII)

Samoglasnik [i] (1-III) nezaokružen je; samoglasnik [ə] (3-III) obično je nezaokružen, a samo u nekim jezicima zaokružen (npr. u francuskome); samoglasnik [ʊ] (1-IV) redovito je zaokružen (»poluzaokružen«); samoglasnik [ɑ] (6-V) najčešće je zaokružen.

SUGLASNICI ILI KONSONANTI (tablica na str. XVII)

U posebnoj tablici opisuju se i ilustriraju glasovne vrijednosti navedenih znakova (tablica na str. XVIII).

POSEBNI ZNAKOVI

Osim osnovnih znakova (slova) ima više dodatnih znakova kojima se bilježe karakteristične i sustavne modifikacije u izgovoru glasova:

– **Mjesto naglaska** bilježi se okomitom crticom (') **iza** naglašenoga vokala ([garo'n], [gø:'tə], [petra'rka]).

– **Duljina vokala** bilježi se dvjema točkama iza odgovarajućega vokala ([i:, æ:, y:, u:, ɛ:, ø:, ɔ:, ɑ:] itd.).

– **Nosni izgovor** (nazalnost) samoglasnika bilježi se *tildom* iznad odgovarajućega vokala ([ĩ, ỹ, ɨ, ü, ẽ, ẽ, õ, ɔ̃, ẽ, ă] itd.).

Diftonzi i **trifonzi** bilježe se skupinama od dvaju odnosno triju slova za vokale [ai, ei, əu, au, ou, ɔu, iu, ie, ui] itd.; [uau, ioi, iau, uai] itd. Posebni znakovi za neslogotvorni dio diftonga rabe se samo za francuski, gdje se neslogotvorni element izgovora nešto energičnije i napetije [aj, a:j, ej, uj, je, tɥ, wa]. U talijanskom bilježimo [ie, ie, uo, uo, ua] itd. ili u španjolskome [ue, ua, ie, ei] itd. Iako je slogotvorna jezgra u takvoj skupini najčešće (naj)otvoreniji samoglasnički element a (naj)zatvoreniji element je poluvokal (tj. neslogotvorni, periferni dio diftonga), nije u svim konkretnim slučajevima lako unaprijed odrediti kako je diftong organiziran; to osobito vrijedi onda kada obje sastavnice diftonga pripadaju najzatvorenijim vokalima [i, u] ili je pak jedna od njih [ə]. U naglašenim slogovima jezgra takvih diftonga u transkripciji se označuje točkom ispod slogotvornog vokala i znakom naglaska iza diftonga kao cjeline [ui', iu', iə', uə', ɛə'] i sl., a tako se označuje jezgra i u trifonzima [aiə', əuə', iui', uju'] i sl. Ako može biti sumnje što je središnji dio, i u drugim se diftonzima i trifonzima točkom ispod vokala bilježi jezgra sloga (i dodatno naglasak).

Kada se između dvaju vokala želi naznačiti **hijat**, tj. da oni ne tvore diftong nego dva odjelita sloga, između slova za vokale umeće se točka na visini sredine retka: **Le Havre** [lə-ɑ:'vr]. Kada je to potrebno, točkom se razdvajaju i susjedni suglasnici koji se izgovaraju odvojeno (**Joliot** [ʒɔl-jo']).

Slogotvornost likvida i nazala (kao npr. u hrv. riječi **prst** [pɾst] ili u češ. imenima **Plzeň** [plzeň], **Vltava** [vltava]) bilježi se križićem ispod odgovarajućega slova [l, ɾ, ɱ, ŋ].

Geminirani (udvostručeni, produženi) izgovor suglasnika bilježi se, kao i duljina vokala, dvotočkom iza odgovarajućega slova ([p:, t:, k:, b:, d:, c:, č:, l:] itd.). U nekim se jezicima tako bilježi i »jaki« vibrant ([r:]).

Poluzvučnost (»desonorizacija« zvučnih; mjesto zvučnosti zadržava se napetost) suglasnika u odgovarajućem kontekstu označuje se kvačicom, s krakovima okrenutima gore, ispod odgovarajućeg slova ([b, d, g, v, z, ž]) itd.; npr. franc. **médecine** [mɛdɛsɪ'n].

Palatalizacija ili **palataliziranost** (ne palatalnost!) suglasnika označuje se uzdignutim apostrofofom iza suglasnika ([p', t', k', g', s', z', m', n', l'] itd.).

Aspiracija (»haknutost«), koja je u europskim jezicima uglavnom samo popratnom pojavom uz neke suglasnike u određenome kontekstu (npr. uz bezvučne okluzive na početku riječi u engleskom i njemačkom, ovdje se ne bilježi. No u neeuropskim jezicima, gdje aspiracija ima razlikovnu ulogu, ona se bilježi eksponiranim slovom^h iza slova za odgovarajući suglasnik (npr. [p^h, t^h, k^h, č^h, č^h] itd.). Glotaliziranost ili abruptivnost, primjerice u kavkaskim jezicima, bilježi se znakom^r iza odgovarajućeg konsonanta desno gore: [p^r, t^r, k^r, č^r, c^r] (u transliteraciji p^r, t^r, k^r, č^r, c^r).

KADA SE I KAKO IZGOVOR BILJEŽI

Kako hrvatski pravopis bilježi ono što je razlikovno, za hrvatske riječi i imena izgovor se, u pravilu, ne bilježi. Hrvatska imena sa stranom grafijom transkribiraju se s pomoću standardne hrvatske abecede (Steiner [šta'jner]).

Za druge se jezike izgovor bilježi svaki put kada se razlikuje od hrvatskoga čitanja odgovarajućih slova.

Za latinski, izgovor se ovdje bilježi kao i za žive jezike. Budući da je uz tradicionalni (srednjovjekovni) latinski izgovor, koji se u Hrvatskoj odavno rabi, uveden i klasični latinski izgovor, puno bilježenje obaju izgovora zahtijevalo bi mnogo prostora, pa se prema normama klasičnoga izgovora bilježe imena i izrazi iz razdoblja prije propasti Zapadnoga Rimskog Carstva (**Caesar** [kaɪ'sar], **Cicero** [ki'kero], **Scipio** [ski'pio] itd.), a sve ono što potječe iz srednjega vijeka prema normama tzv. tradicionalnog izgovora (**Cerva** [ce'rvə], **Verantius** [vera'nci-us] i sl.). Dakako, tako određena granica dobrim je dijelom arbitrarna i provizorna i nije u svim slučajevima bilo jednostavno odlučiti se za ovaj ili onaj izgovor. Za starogrčki smo se zadovoljili transliteracijom i nismo bilježili izgovor. Novogrčki smo izgovor nastojali naznačiti uvijek kada se on bez toga ne bi mogao sa sigurnošću odrediti (Athēnai [aði'ne]).

Kada se riječ ili strano ime ponavlja u više uzastopnih natuknica, transkripcija se navodi uza svaku jedinicu u abecednom slijedu, bez obzira na to je li izgovor u svim slučajevima jednak ili nije. Dakle, kada istovjetnim grafijama riječi i imena odgovara različit izgovor u britanskom i, primjerice, američkom engleskom, europskom i američkom španjolskom, to se u transkripciji izrijekom naznačuje npr. Roger [rɔ'ʒɔ], [rɔ'ʒɔɪ]; García [garθi'a], [garsɪ'a]).

Dio riječi ili imena kojemu se stvarni izgovor podudara s hrvatskim čitanjem odgovarajućega niza slova može se bilježiti *ildom*, a transkribira se samo onaj dio koji se po izgovoru razlikuje od hrvatskoga čitanja (npr. **Piccolomini** [pik:olɔ'~]).

Radi štednje prostora izgovor stranih osobnih imena (krsnih i sl.), koja se u natuknicama u omeve svesku mnogostruko ponavljaju, donosimo u posebnom popisu na str. XXV–XXVIII.

TRANSLITERACIJA

U natuknici (naslovu članka) sva se vlastita imena navode u latiničnoj grafiji, bez obzira na to kojim se pismom izvorno pišu. Imena iz onih jezika koji se izvorno pišu kakvim latiničnim grafijskim sustavom donose se, u načelu, u izvornoj grafiji, a izgovor se posebno bilježi. No imena preuzeta iz jezika koji se pišu drugim pismima (ruskom, ukrajinskom, bugarskom itd. cirilicom, modernim grčkim pismom, arapskim ili hebrejskim, gruzijskim ili armenskim pismom, devanagarijem i japanskom pismom itd.) donose se u načelu u transliteraciji. To se načelo ipak nije dalo primijeniti bez ostatka jer nerijetko postoji velik raskorak između uvriježenog načina bilježenja tih imena u hrvatskoj praksi i načela znanstvene transliteracije. Zato se, primjerice, starogrčka imena u naslovu članka navode u onom liku koji je uobičajen u hrvatskoj tradiciji, a u zagradi se daje izvorni oblik u grčkom pismu i njegova [znanstvena] transliteracija: **Ahilej** ili **Ahil** (grč. Ἀχιλλεύς, *Akhilleús*). Jednako se tako i ruska imena (osobna i zemljopisna) kao naslovi članaka navode obično u tradicionalnoj hrvatskoj »približnoj transliteraciji« (**Gogolj**, **Turgenjev**, **Jeljcín**, **Kazani**), zatim se iza oble zgrade navodi znanstvena transliteracija (**Gogol'**, **Turgenjev**, **El'cin**, **Kazan'**), te u uglatim zagradama transkripcija, tj. bilježenje izgovora [go'gəl', turg'e'n'if, je'l'cin, kaza'n]. Za razliku od njih, ukrajinska i bjeloruska imena donose se u transliteraciji, a s dosad uobičajenih, najčešće ruskih oblika, upućuju će se na transliterirane (**Dnje-propetrovsk** → **Dnipropetrovsk**).

XVI

Kineska zemljopisna i osobna imena pišu se kineskim glasovnim pismom *pinyinom*, koje je u Kini službeno prihvaćeno 1958. S oblika iz drugih sustava bilježenja upućuju se na *pinyin*, uz koji se donosi i izgovor. Japanska se imena također navode u uobičajenom latiničnom zapisu i uz odgovarajuće bilježenje izgovora.

OSTALE UPUTE I OBJAŠNJENJA

PODRIJETLO RIJEČI

Za iskonske hrvatske riječi, kao i za riječi preuzete iz drugih jezika ali koje se doživljuju kao iskonski hrvatske, ne donosi se naznaka o podrijetlu. Za riječi preuzete iz drugih jezika (obično stručne i tehničke nazive) navodi se iza oble zgrade jezik iz kojega je riječ potekla (npr. grč., lat., franc., tur., aramejski, malajski, tupi), zatim kurzivni oblik riječi od koje je potekla i, ako je različito, značenje riječi u tom jeziku, npr. **abadžur** (franc. *abat-jour*), **antidoti** (grč. *ávrtdorov*: protusredstvo). Kako riječi iz pojedinih jezika nisu uvijek preuzimane izravno, nego preko drugih (posredničkih) jezika, držali smo korisnim to i ovdje naznačiti: **čaršija** (tur. *çarşı* < perz. *čársū*: četverostrani), **frizer** (austr. njem. *Frisör*, prema *friesieren* < franc. *friser*). Samo u slučajevima kada je to kulturno-povijesno važno, ovaj niz može obuhvatiti sve karike u lancu: šećer (tur. *şeker* < perz. *şeker* < sanskrt *sakarā*; arap. *as-sukkar*). Za vlastita imena podrijetlo se u načelu ne navodi; od toga se odstupa samo ako podrijetlo imena bitno pridonosi popratnom tekstu, npr. **Ahriman** (avestički *Angra Mainyu*: razarački duh), ali se tada podrijetlo obično naznačuje u samome tekstu.

U slučajevima kada se podrijetlo natuknice jasno razabire iz podrijetla navedenoga za prethodnu ili pak za potonju, naznaka podrijetla riječi posebno će se navoditi za svaku pojedinu natuknicu. Kada je riječ o složenicama, sastavnice koje se navode u odgovarajućim popisima etimoloških elemenata (grčki i latinski prefiksalni i sufiksalni morfemi, str. XXI–XXIV), mjesto potpune etimologije, navode se samo te sastavnice iz popisa. Kada je podrijetlo složenica hibridno, to se izrijekom naznačuje (grč. ... + lat. ... itd.).

SISTEMATSKO NAZIVLJE BILJAKA I ŽIVOTINJA

Nakon izgovora i podrijetla riječi (kada se navode), za imena biljaka i životinja te biljnih i životinjskih porodica, rodova, vrsta itd. redovito se u zagradi kurzivom navodi znanstveni sistematski naziv (ili taksonomsko ime), npr. **gospin vlasak** (*Adiantum capillus-veneris*), **tapiri** ... (*Tapiridae*), a ponekad i varijanta naziva, npr. **šparoga** ... (**asparagus**; *Asparagus auctifolius*). Sistematski nazivi najpouzdaniji su način da se utvrdi o kojoj je biljci ili životinji riječ.

MJESTO I NADNEVAK ROĐENJA I SMRTI OSOBA

Iza imena ili prezimena i imena osoba te eventualne naznake izgovora navodi se mjesto i nadnevak (dan, mjesec, godina) rođenja i, ako osoba nije živa, smrti (Zagreb, 6. X. 1934). Ako su mjesto, odn. datum rođenja ili smrti nepoznati, umjesto njih se stavlja upitnik. Ako su pak sporni, upitnik se stavlja ispred njih (? Zadar, ? 1526). Ako su datumi rođenja ili smrti poznati samo približno, stavlja se samo stoljeće, mjesec (prosinac 1867) ili riječ *oko* uz godinu (oko 1750). Iza nadnevka, godine i sl. prije Kristova rođenja stoji kratica pr. Kr. (II. tisućljeće pr. Kr.).

TUMAČENJA ZNAČENJA I SADRŽAJA DEFINICIJE RIJEČI

Za riječi, najčešće stručne nazive, nakon natuknice (te izgovora i podrijetla), navodi se iza zarez a osnovna, kratka i jasna, definicija. Ako natuknica ima više jasno različitih značenja, onda iza nje (te eventualno naznake izgovora i podrijetla) dolazi točka, a definicija svakoga pojedinog značenja dolazi iza poludebelo otisnutog rednoga broja 1. ... 2. ... 3. ..., a započinje velikim slovom i završava se točkom.

Enciklopedijska obradba, dakle podrobnije izlaganje stručno relevantnih podataka, donosi se iza početne kratke definicije.

U definicijama se rabe riječi iz temeljnoga hrvatskog rječničkog fonda ili pak riječi koje su u *Enciklopediji* obrađene i protumačene kao posebne jedinice. U enciklopediji se, u načelu, ne donose rijetka i vrlo specifična značenja.

Fizički opseg jedinice nije mehanički izraz njezine važnosti; broj redaka posvećenih jednoj jedinici nije ni nužno ni izravno u svezi s njezinom važnošću. Ipak, jedinice (riječi) koje imaju osobito kulturno-povijesno, društveno, gospodarsko i sl. značenje (nazivi umjetničkih smjerova, formacija i škola, polit. stranaka, pokreta i razdoblja, društ. ili umjetničkih skupina, te kult. i polit. događaja i sl.) popraćene su, uz osnovnu definiciju, širim tumačenjem enciklopedijskoga značaja, osim ako se izrijekom ne upućuje na neku drugu natuknicu

srodna sadržaja ili ako sam sadržaj članka ne upućuje na drugu jedinicu (jedinice).

VLASTITA IMENA

Osobna imena (uključujući i imena skupina osoba, nadimke, pseudonime) i mjesna imena (toponimi) tvore temeljne skupine vlastitih imena.

IMENA OSOBA

Imena su osoba jednočlana (**Abel, Atila, Petar, Tamerlan**) ili višečlana (**Ljudevit Posavski, Karlo V. Mudri**). Imena svetaca, božanstava, biblijskih ličnosti itd. najčešće su jednočlana. Neka složena osobna imena sastoje se od osnovnoga imena i kakva atributa (pridjeva, rednoga broja i sl.), npr. **Karlo Veliki, Ivan Bez Zemlje, Franjo I, Petar I. Veliki, Petar Krešimir IV.** i dr. Golemu većinu osobnih imena u *Hrvatskoj enciklopediji* tvore ona koja se sastoje od jednostavnih ili složenih prezimena (prezime dolazi kao natuknica, uz eventualnu naznaku izgovora) i, iza zareza, jednoga ili više izabranih (nadjenutih, krsnih) imena. Kada za to ima razloga, iza imena dolazi plemićka titula ili koja druga slična oznaka. Ako to za osobu može imati kakvu važnost, u zagradi se navodi njezin nadimak. Ako je pak poznatija pod pseudonimom, u zagradi se navodi njezino pravo ime.

Kada je riječ o stvarnim povijesnim osobama, nakon tih elemenata ili nekih od njih navodi se u zagradi nadnevak rođenja i, iza crtice, nadnevak smrti (odnosno oznaka stoljeća, dijela stoljeća, približne godine itd. kada se točne godine ne znaju). Slijede nakon toga podatci o nacionalnoj pripadnosti i stručnoj ili profesionalnoj djelatnosti (njem. slikar; starogrč. pjesnikinja; franc. filozof; hrv. književnik, itd.), zatim u pregledu osnovni podatci o životu te o postignućima. Za književnike, filozofe, znanstvenike navode se naslovi glavnih djela, redovito u hrvatskom prijevodu a u zagradi u izvorniku i s naznakom godine prvog izdanja, ili godine nastanka. Za glazbenike i likovne umjetnike navodi se obično samo prijevod ili samo izvornik naslova, a rjeđe i jedno i drugo, s godinom nastanka u zagradi. Osobe s istim prezimenom i iz iste obitelji ili loze prikazuju se kadšto u istome članku, osobito ako su po svojoj djelatnosti čvrsto povezane. Za umjetničke, velikaške, trgovačke itd. porodice koje su kroz više naraštaja davale značajne osobe (umjetnike, političare, vojnike, svećenike itd.) donose se sintetički enciklopedijski članci, ali se značajniji članovi takvih obitelji (porodica) obrađuju i izdvojeno, u posebnim člancima.

MJESNA IMENA

Vlastita imena mjesta (naselja, zemalja, pokrajina, rijeka, jezera, planina, otoka i dr.) također mogu biti jednostavna ili složena. Izgovor im se bilježi samo ako se nisu udomačila u hrvatskome (imena zemalja

SUGLASNICI ILI KONSONANTI		SUGLASNICI									
		dvousnjeni (bilabijalni)	zubnounsneni (labiodentalni)	zubni i nadzubni (dentali i alveolarni)	retrofleksni (cerebralni ili kakuminalni)	piskavi (sibilanti) [nezaokruženi]	šuškavi [i zaokruženi]	srednjonepčani (medjopalatalni) [nezaokruženi]	stražnjonepčani (postpalatalni) [nezaokruženi]	mekonepčani (velarni)	resični (uvularni)
šumni	zatvorni (okluzivi)	bezvučni	p	t	ʈ		ʈ	k	k	q	ʔ
		zvučni	b	d	ɖ		ɖ	g	g		
	poluzatvorni (afrikate)	bezvučni				c	č	ć			
		zvučni				ʒ	ʃ	ʑ			
	tjesnačni i strujni (frikativi i spiranti)	bezvučni	m	f	ɸ	ʂ	s	š	ś	x	h
zvučni		β (ɣ, w)	v	ɸ	ʒ	z	ž	ʒ (j)	ɣ	(R)	ɦ
	»vibrant« (frikativ)						ř				
nešumni (sonanti)	zubnounsneni (labiodental)		(v)								
	nosni (nazali)			n	ɳ			ɲ	ŋ		
	bočni (laterali)			l	ɭ			ɭ	ɮ		
	drhtavi (vibranti)			r, ɹ	ɾ					R	
neslogotvorni vokali		w, ɥ					j (ɥ)		(w)		

i država redovito su prilagođena hrvatskomu jeziku), a to najčešće vrijedi za imena gradova, rijeka, planina, vrhova, kadšto pokrajina i sl. Takva su imena redovito popraćena podacima o realnostima na koje se odnose, važnijim povijesnim podacima itd.

Za države, pokrajine, velike gradove itd., osim osnovnoga tumačenja, navode se odgovarajući enciklopedijski podatci, osobito podatci o povijesti iza oznake **Povijest** (za manje gradove povijesni podatci navode se iza crte). Duljina takvih dijelova ovisi o općoj važnosti onoga na što se ime odnosi. Pod natuknicom za državu obično se opširnije prikazuje i njezina povijest, ali se u nekim slučajevima odvojeno obrađuje povijest države i povijest naroda (**Njemačka; Nijemci**).

KRATICE, SIGLE, SLOVA

Kratice (**a. a.; s. a.; p. m.**), sigle (**UN, SAD, HV**) i slova u *Hrvatskoj enciklopediji* obrađuju u svojem abecednom slijedu kao i svaka druga jedinica. U samome tekstu enciklopedije rabi se niz lako prepoznatljivih kratica, koje se objašnjavaju u posebnom prilogu (Kratice, str. XIX–XX). Ako se u tekstu objašnjenja natuknica mora više puta ponoviti, radi štednje prostora i zgušnjavanja obavijesti natuknica se u nominativu krati na svoje prvo slovo iza kojega dolazi točka. Ako je natuknica složena, u kratici se bilježi početno slovo svake sastavnice. Kada je natuknica složena od dviju sastavnica povezanih spojnicom, pri kraćenju se obično uzima samo početno slovo prve sastavnice.

UPUTNICE

Uputnica (strjelica okrenuta udesno: →) najčešće se upotrebljava da se od jedne natuknice, koja se sama ne obrađuje, uputi na drugu natuknicu uz koju će se dati eksplicitno objašnjenje. Iako se u velikom broju slučajeva upućuje s manje uobičajene ili manje preporučljive natuknice na onu koja je običnija i preporučljivija, treba istaknuti da uputnica, u pravilu, ne znači i vrijednosni sud. Kadšto se s domaće riječi, primjerice, upućuje na stranu riječ koja je ključni stručni naziv oko kojega se okuplja više izvedenih naziva; u drugim se slučajevima na stranu riječ upućuje zato da bi se, u njezinu tumačenju, uputilo na kulturno-povijesne podatke kojih nije bilo pod natuknicom od koje se upućuje. U definicijama i tumačenjima uputnice se rabe kako bi se upozorilo na sadržajno srodne jedinice pod kojima se mogu naći dodatne obavijesti. Broj uputnica sveden je na najnužniju mjeru. Na važnije ilustracije i preglede upućuje se u crnom polju na kraju teksta s oznakom o mjestu gdje se nalazi odgovarajući prilog.

SAMOGLASNICI ILI VOKALI				
prednji ili palatalni			srednji i stražnji	
	zaokruženi	nezaokruženi	stražnji ili velarni zaokruženi	
1	y	i	i	u
2	ø	ɛ		o
3		e	ə	o
4	æ	ɛ	ɤ	ɔ
5		æ	e	
6		a		ɑ
	I.	II.	III.	IV. V.

U redu retrofleksnih nismo naveli afrikate [č] i [ʃ] (koje se u *HE* upotrebljavaju za transkripciju kineskoga) jer je njima samo početni element retrofleksan ([tʃ, dʒ]), a bezvučni k tome još dolazi isključivo kao aspiriran ([tʃ^h] ili [tʃ^h]). Češki glas [ř] ne navodimo među vibrantima (koji su sonanti) nego među šumnima (frikativ, odn. »vibrant«). Hrvatsko [v], koje se ponaša kao sonant navodimo posebno u zagradi, dok je u drugim jezicima obično zvučni parnjak labiodentalnoga frikativa [f]. Glas označen znakom [R] nekad je vibrant a nekad frikativ [u zagradi: (R)]. Vibranti r, ɹ te r: pripadaju istomu artikulacijskom tipu različita intenziteta (iako [ɹ] kadšto može biti tjesnačno).

Neslogotvorni vokali bilježe se slovima [w, ɥ, j] kada su izrazito energični (npr. u francuskom); inače se u *HE* obično bilježe znakovima za vokale [u, y, i] (kao dijelovi diftonga).